

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 81:159.934

Вавринюк Т. І.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Криворізький державний
педагогічний університет»

ВИРАЖЕННЯ ЗВУКОВИХ ОБРАЗІВ У КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

У статті йдеться про особливості мовних реалізацій звукових образів у кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Визначено, що для зображення слухових образів автор використовує лексеми з прямою номінацією, метафоричні сполуки, а також назви предметів та явищ, які викликають асоціативні звукові враження. Засобом звукопису в кіноповісті є звуконаслідувальні лексеми.

Ключові слова: звуковий образ, перцептивна лексика, лексикана позначення слухового сприйняття.

Speech goes in the article about language realizations of sound images in the cinematic story of Alexander Dovzhenko «Enchanted Desna». It is determined that for the depicting of auditory images the author uses lexemes with direct nomination, metaphorical compounds, as well as names of objects and phenomena that thus cause associative sound impressions. The means of the recording in the cinematic story are volumetric lexemes.

Keywords: sound image, perceptual lexicon, lexicon with the meaning of acoustical perception.

В статье рассматриваются особенности языковых реализаций звуковых образов в киноповести Александра Довженко «Очарованная Десна». Автор отмечает семантическое и морфологическое разнообразие лексикисо значением слухового восприятия. Обоснована мысль, что для изображения слуховых образов автор использует лексемы с прямой номинацией, метафорические соединения, а также названия предметов и явлений, которые вызывают ассоциативные звуковые впечатления. Средством звукописи в киноповести являются звукоподражательные лексемы.

Ключевые слова: звуковой образ, перцептивная лексика, лексика со значением слухового восприятия.

Номени на позначення звукових вражень, як складова перцептивної лексики, неодноразово були предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Так, зокрема, визначено принципи систематизації перцептивної лексики у мові та особливості її функціонування у мовленні (В. Дятчук, Е. Жаркова, О. Скворцова); її роль у відтворенні образної мовної картини світу (Ю. Апресян, О. Волошина, К. Рахіліна, Н. Сукаленко); здійснено контрастивне дослідження сенсорних мікрополів (Л. Єрасова, А. Куценко);

розглянуто перцептивну лексику як засіб фіксації, об'єктивації та сенсорної оцінки результатів пізнання (Т. Семашко) тощо.

Однак, ряд питань ще потребують поглибленого вивчення, серед яких – не лише вивчення перцептивної лексики як прямої номінації відчуттів, а й інших мовних засобів на відтворення цих відчуттів. Мета нашої розвідки – дослідити мовне вираження звукових (слухових) образів у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». Звукообраз – це *«художній образ, що відображає звукові вияви людського та природного буття і є органічною складовою цілісного художнього твору»* [Мансурова 2004:4]. Конденсуючи широкі асоціативні зв'язки, поетичне слово надає читачеві можливість сприйняти художній світ усіма відчуттями, створюючи зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові образи. *«Різноманіття відчуттів відображає якісне різноманіття навколишнього світу»* [Солсо 1996:147]. Художній твір презентує нам мовну картину світу, пропущену через призму відчуттів автора-оповідача, і, безумовно, важливе місце в цій мовній картині займають перцептивні образи.

Зауважимо, що в арсеналі української мови існує велика кількість лексем на позначення слухових вражень. Концептуальними є лексеми *чути, лунати, звучати, вухо, слух, голос, звук, музика* і подібні. Крім того, є лексеми, які називають предмети та явища, які можуть видавати звуки, і таким чином асоціюються з останніми, як наприклад, назви музичних інструментів, знарядь праці тощо. Безпосереднім засобом вираження слухових вражень є звуконаслідувальними лексемами.

Для позначення звуків навколишньої дійсності О. Довженко часто використовує поєднання двох лексем, із звуковою семантикою. Наприклад:

Спочатку я просто жахався цієї картини, а потім поволі звук, як солдатна війні звекає до грому гармат [Довженко 1976:20].

Ревом ревла над Десноювсю ніч [Довженко 1976:38].

Такі сполучення посилюють звукове враження і відзначається особливою експресивністю. Таку ж підсилену виразність створює ампліфікація в межах одного речення лексем, що викликають слухові образи. Наприклад:

У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода [Довженко 1976:39];

Високе полум'я палахкотіло вночі, тріщало, вибухало глухими вибухами... [Довженко 1976:43].

Для того, щоб читач уявив всю силу зображуваного звука, письменник іноді застосовує порівняння з іншим звуком. Наприклад:

Все моє життя він ходив повз нашу хату з цілим снопом довгих вудок і так гунав чобітьми, що ми прокидалися вночі, як од грому... [Довженко 1976:25].

Звукові образи можуть передаватися опосередковано – лексемами на позначення дії, яка супроводжується певними звуками. Наприклад:

... прабаба бухнулась з розгону на коліна [Довженко 1976:24];

Дід так страшенно кричав од болю, що листя на дубах шелестіло, а луна йшла така, що жаби плигали в озера... [Довженко 1976:48].

У художньому контексті створюються контрастні звукові образи, що передають психологію оповідача-героя: різноманітний світ звуків, що постійно його оточує, раптом відступає на задній план перед чимось більш вражаючим. Таке слухове враження передає лексема *тиша*:

На якусь мить настала тиша [Довженко 1976:17].

Лексеми, що передають звуки істот, у тому числі і людей, відзначаються ширшим спектром: це номени говоріння, а також номени інших природніх звуків, що видають тварини, птахи, комахи.

У кіноповісті «Зачарована Десна» Олександр Довженко для позначення процесу говоріння традиційно використовує дієслова відповідної семантики, а також іменники на позначення слів, які передбачають процес говоріння. Наприклад:

Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість, – любила проказувати вона [Довженко 1976:19];

Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир [Довженко 1976:23];

*Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і **розмовляв** з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом [Довженко 1976:23];*

*– Мати божжа, царице небесна, – **гукала** баба в саме небо [Довженко 1976:26].*

Іменники, які наявні у творі у більшості випадків позначають явища, які викликані процесом говоріння. Часто поряд з іменниками використано прикметники на позначення якості зображуваного явища. Ці прикметники доповнюють і розширюють уявлення про зображуване. Наприклад:

*Дудочки свистіли куди попало, хрипіли й кукурікали з його грудей, але їх перекривав його одчайдушний **бойовий клич**: «Сибір нашого царя!» [Довженко 1976:47];*

*Його **оглушливий лютий** голос не годивсь для прохання [Довженко 1976:37];*

*Любив дід **гарну бесіду й добре слово** [Довженко 1976:23].*

Лексема *вуста* виступає організуючим центром словосполучення і опосередковано передбачає мовленнєвий акт. Наприклад:

*Вони **лились з її вуст** невпинним потоком, як **вірші** з натхненного поета, з найменшого приводу [Довженко 1976:18].*

В окрему групу слід віднести звуки життєдіяльності людини, які не передбачають процеси «говоріння», але певним чином пов'язані з мовленнєвим апаратом. Наприклад :

*Ой, як же не **зарегоче** наше потоплене село, як не **возрадуються** стріхи! [Довженко 1976:42];*

***Хропли** косарі під дубами [Довженко 1976:50];*

*Всі виявлялись **живі і неушкоджені**, тільки довго і важко **хекали** від внутрішнього вогню [Довженко 1976:48];*

*Часом, коли сонце добре **припече**, він аж синів увесь від **кашлю і ревів**, як вовк чи лев, **хапаючись** обома руками за штани... [Довженко 1976:16];*

*Одні тільки бджоли **гудуть** та **десь з-за тютюну**, від погребні, **доносивсь** дідів **рик** [Довженко 1976:17].*

У кіноповісті широко використана лексика на позначення голосів тварин, птахів, комах. Ці лексеми представлені головним чином дієсловами, а також іменниками. Дієслова передають динаміку і різноманітність багатогамірного світу дитинства головного героя. Наприклад:

*Ой, лев тоді як стрибне та як **рикне!*** [Довженко 1976:54].

*Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався спросоння, тікав у любисток і з переляку **гавкав** уже звідти на діда* [Довженко 1976:16];

*Пірат прокинувся і **гавкнув** спросоння: «А хто там мені бігає по двору?»* [Довженко 1976:23];

*Ой, як не побачить наш вірний собака, що Піратом звався, як дукає Мина коваля Захарка, як торохтять відра, **кудкудачуть** кури, батько труну робить, із стріх вода капле, та як не **возгавкає!*** [Довженко 1976:35];

***Ревла** худоба по кошарах* [Довженко 1976: 40];

*Вже коні ворожі **іржуть** на Дунаї і ворожі стріли піють недолю мені* [Довженко 1976:60].

Іменники на позначення голосів істот здебільшого позначають назву процесу. Увиразнюють звуковий образ художні означення, які дають оцінку характеристику та відзначаються експресивністю. Наприклад:

*От на них з **лютим гавкотом** і кинувсь Пірат* [Довженко 1976:37];

*І жаб'яче **ніжно-журливе кумкання** в болоті, як спадала вода весняна* [Довженко 1976:27].

Олександр Довженко колоритно змальовує світ дитинства сільського хлопчика, який жив у гармонії з цим світом:

*... світ, якому я належав тоді, дуже гостро реагував на мій **одчайдушний крик** на сковороді: залопотівши крильцями, над хатою звилися голуби, **закудкудахкали** кури, **заскугикали** поросята* [Довженко 1976: 23].

У повісті наявна велика кількість лексем на позначення звуків, які видають птахи. Наприклад :

*Пороззявлявши роти, вони жалібно **пищали** [ластовенята], а навколо кубла наді мною їхні батьки невпинно снували й носили їм комах [Довженко 1976: 24];*

*Неприємно, коли п'явка впивається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска **сичить** коло ніг і червоною дзюбкою скубе за штани [Довженко 1976:25];*

*...дід плаче, мати плаче, курка всінях **кудкудаче**, і пахне чимсь, ніби церковним [Довженко 1976:33];*

*На драній стрісі півень **піє** [Довженко 1976:35];*

***Затахкали** качки, **засичали** гуси, полякались кури, горобці хто куди киш! [Довженко 1976:35];*

*Любив пташиний **щебет** у саду і в полі [Довженко 1976:27];*

*Та щоб же не бачив він вашого пір'ячка святого і не чув вашого **туркоту** небесного [голубинового]! [Довженко 1976:24].*

Автор використовує іменники на позначення назв птахів, і поряд з ними вживає дієслово *чую* з семантикою прийому звуку. Це створює опосередкований звуковий образ. Наприклад:

*Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, пахне болотом і травами, десь гукають, і... зразу **чую, деркачі й перепілки** [Довженко 1976:46].*

Важливим мовно-стилістичним засобом звукопису є звуконаслідувальні слова, які Олександр Довженко використовує для передачі голосу тварин. Наприклад:

– Та не гавкай хоч ти мені. Чого б ото я гавкав, – жалівся дід.

*– **Гав-гав!** [Довженко 1976:16].*

Велике значення в кіноповісті «Зачарована Десна» має музика: герої твору постійно оточені музичним супроводом. Найбільш уживаними є лексеми на позначення музики, співу, а також похідні від них. Як музика чи пісня звучить в інтерпретації малого Сашка лайка баби: *Далі баба почала творити про мене **пісню, виспівуючи** її, як **колядку** [Довженко 1976:24]; звучить*

мелодією дідів кашель: *Тільки в дудочках і півниках, що вигравали в дідовому кашлі, десь проривалась одчайдушна туга* [Довженко 1976:33].

Слова-концепти *співати, пісня, грати, музика* лежать в основі багатьох музичних образів кіноповісті, відтворюючи світовідчуття маленького героя, гармонію внутрішнього світу інших героїв. Наприклад:

Заграй, музика, заспівайте, ангели в небі, пташки в лісі, жабоньки попід берегами, дівчаточка під вербами [Довженко 1976:29];

Любив співи дівочі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинки [Довженко 1976:27].

А Кулик завжди ходив з бандурою і співав не про божественне [Довженко 1976:37].

В індивідуально-авторському переосмисленні Олександр Довженко використовує лексему *дзвін*. Звук, який створює коса не є за своєю природою музичним, але автор вживає лексему *дзвін* із семантикою музичності: *Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю* [Довженко 1976:27]. Таким чином, поєднавши іменник *дзвін* із прикметниками-епітетами *високий, чистий*, автор створює метафоричний звуковий образ.

Отже, у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» звуки музики представлені як назвами музичних інструментів, так і номенами самого процесу грання на музичних інструментах або співу. Жанри та інструменти, які тісно пов'язані з музикою, мають яскраво виражену приналежність до української народності.

Звукообрази в кіноповісті «Зачарована Десна» – ключові елементи цілісної картини світу, засіб відображення авторської концепції людини та дійсності. Розмаїття їх мовного вираження – одна з найяскравіших рис індивідуального стилю митця.

БІБЛІОГРАФІЯ

Довженко 1976 – Довженко О. П. Вибрані твори / Олександр Петрович Довженко. – Одеса : Маяк, 1976. – С. 11–69.

Мансурова 2004 – Мансурова А. В. Поэтика звукообразов в лирике М. Ю. Лермонтова: дис ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Анна Васильевна Мансурова. – Томск, 2004. – 195 с.

Потебня 1985 – Потебня О. О. Эстетика і поетика слова : [збірник] / Олександр Опанасович Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.

Солсо 1996 – Солсо Р. Когнітивна психологія / Роберт Солсо. – М. : Тривола, 1996. – 600 с.